

on the deduction way;
Jurisprudence Quarterly of
and Principles, Scientific
Association of Figh Higher
Education Comlex, Year 9,
No 20& 21, Spring/Summer,
2019. pp. 79 - 120

در مسیر استنباط؛ فصلنامه
انجمن علمی پژوهشی فقه و
اصول مجتمع آموزش عالی فقه،
سال نهم، شماره ۲۰ و ۲۱، بهار
و تابستان ۱۳۹۸، صفحات
۱۴۸-۱۲۱

نقش حجاب در فعالیتهای اجتماعی زن در اندیشه مقام معظم رهبری

□ اسماعیل دانش *

چکیده

زن در اندیشه امام خامنه‌ای به‌عنوان نیمی از پیکره جامعه بشری و رکن اجتماع، در پیشرفت و انحطاط جامعه، نقش دارد. زن مانند مرد، حق فعالیت‌های گوناگون اجتماعی و سیاسی دارد. مهم‌ترین نقش حجاب، زمینه‌سازی برای حضور فرا جنسیتی زن در اجتماع و استفاده از ظرفیت‌ها و توانمندی‌های او، برای رساندن خود و جامعه اسلامی به کمال غایی است. زن در پرتوی حجاب، جایگاه واقعی خود را پیدا می‌کند و می‌تواند استعدادهای فراجنسی خود را بروز دهد و به‌عنوان یک انسان به نقش‌آفرینی، بپردازد. هنگامی که زن جایگاه حقیقی خود را در یابد و هویت خویش را در جنسیت منحصر نیند، خود را در راه دست‌یابی به ارزش‌ها آزاد می‌یابد و همگام با مرد در راه رسیدن به کمال انسانی گام بر می‌دارد. حجاب علاوه بر این‌که زن را از آسیب‌ها و خطرات حفظ می‌کند جامعه را نیز از فساد حفظ می‌کند. حجاب موجب امنیت اجتماعی است و نقش بنیادین در حفظ نیروی کار و اقتصاد دارد.

کلیدواژه‌ها: حجاب، فعالیت، زن، اجتماع، مقام معظم رهبری

---

* دکتری فلسفه و کلام اسلامی دانشگاه تهران - پژوهشگر در جامعه المصطفی العالمیه

مقدمه

حجاب و پوشش، حریمی میان زن و مرد نامحرم است. حجاب، زنان و دختران را از طمع شکارچیان هوس باز، حفظ می‌کند و آنان را در رسیدن به سعادت و نیکبختی یاری می‌بخشد. اگر حریم حجاب از میان زن و مرد، برداشته شود و آزادی بی‌قید و شرط در روابط آن‌ها حاکم گردد، حرمت‌ها شکسته و حیا و عفت، در زندگی فردی و اجتماعی کم‌رنگ می‌شود و اضطراب محیط زندگی فردی و اجتماعی را فرا می‌گیرد. از این‌رو، حجاب برای زن، از مهم‌ترین مسائل مورد تأکید اسلام است که در آن نوعی احترام گذاردن به زن و در واقع تکریم شخصیت زن است. زن مسلمان، تجسم حرمت و عفت است. حفاظت و مراقبت از عفت جامعه اسلامی برعهده زنان و مردان است که زن باحجابش و مرد باغیرت فردی و دینی باید عفت و پاکی جامعه را پاس بدارند.

امروز شخصیت و کرامت زن مسلمان مورد هدف و آماج تهاجم است تا با ترویج بدحجابی و بی‌حجابی، فضای سالم جامعه اسلامی را، آلوده نموده و شخصیت و حرمت زن را از بین ببرد؛ حجاب زنان را از نگاه‌های شهوانی مردان بیمار دل حفظ می‌کند. شخصیت و کرامت زن، در پرتو حجاب با عفت و پاکدامنی، با سلامت روح و روان باید سالم بماند و نسل سالم تربیت کند، نباید تحت تأثیر دیده‌های آلوده به‌گناه و به‌سوی شهوات سوق داده شود که موجب فراموشی هویت و شخصیت زن می‌گردد. از این‌رو، حجاب مجوز حضور زن در فعالیت‌های اجتماعی است. زن در پرتوی حجاب ارزش و جایگاه واقعی خود را به دست می‌آورد؛ در سایه امن خانواده، دل گرم از وفا داری همسر، فرزندان سالم به جامعه تقدیم می‌کند، وظایف اجتماعی خود را به‌خوبی انجام می‌دهد؛ مرد، سرشار از عشق و دل‌بستگی و رضایت‌مندی از زندگی، محیط پر از نشاط را برای خانواده اش فراهم می‌سازد. مسلماً در چنین نظامی زن امکان بروز استعدادهای غیرجنسی خود را پیدا می‌کند و به عنوان یک «انسان» به نقش آفرینی در عرصه‌های گوناگون علمی، فرهنگی، سیاسی و اجتماعی می‌پردازد. هنگامی که زن جایگاه حقیقی خود را در یابد و هویت او در جنسیتش منحصراً نشود، خود را در راه

دست یابی به ارزش‌ها آزاد می‌یابد و همگام با مرد در راه رسیدن به کمالات گام بر می‌دارد. بدین خاطر در اسلام، نزد فقها و دانشمندان مسلمان از جمله امام خامنه‌ای حجاب از اهمیت و جایگاه بس والای برخوردار است و به عنوان یک دغدغه نزد مقام معظم رهبری مطرح است که در مناسبت‌های مختلف برحفظ و تحکیم سنگر حجاب توصیه و تأکید فراوان نموده است. در باره حجاب پرسش‌های گوناگونی مطرح است از جمله این‌که: نقش حجاب در فعالیت‌های اجتماعی زن چگونه است؟ در این مقاله، نقش حجاب در فعالیت‌های اجتماعی زنان از دیدگاه امام خامنه‌ای با روش توصیفی تحلیلی مورد بررسی قرار گرفته است.

الف. تعریف حجاب

کلمه «حجاب» مصدر از ریشه (ح ج ب) است که اهل لغت تعاریف مختلفی برای آن ذکر کرده‌اند. حجاب آن چیزی است که به واسطه آن چیزی از چیزی در حجاب قرار گیرد (فراهیدی، ۱۴۰۹، ج ۳: ۸۶). حجاب از ریشه «حُجِبَ» به معنای مانع است. «حجب فعلی متعدی و به معنای مانع شدن به کار می‌رود. به پرده، حجاب می‌گویند؛ زیرا مانع ازدیدن است و به دربان، حاجب گفته می‌شود؛ زیرا وی مانع از ورود افراد است. این واژه در اصل بر موانع جسمانی اطلاق می‌شود، ولی برخی مواقع به موانع معنوی نیز حجاب گفته می‌شود» (فیومی، ۱۹۲۸ م، ج ۲: ۱۲۱). در قرآن کریم نیز کلمه حجاب، همه‌جا به معنای پرده یا حائل به کار رفته است. «جَعَلْنَا بَيْنَكَ وَ بَيْنَ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ حِجَابًا مَسْتُورًا؛ ما در میان تو و کسانی که ایمان به آخرت نمی‌آورند پرده پوشیده‌ای قرار داده‌ایم» (اسراء/ ۴۵). بنابراین «کلمه حجاب» هم به معنای پوشیدن و هم به معنای پرده و حاجب، استعمال شده است و بیش‌تر استعمالش به معنای پرده است. این کلمه از آن جهت به مفهوم پوشش آمده است که پرده وسیله پوشش است و شاید بتوان گفت که بر اساس اصل لغت هر پوششی حجاب نیست بلکه به پوششی حجاب اطلاق می‌شود که از طریق پشت پرده واقع شدن، صورت گیرد. (مطهری، ۱۳۶۸: ۷۸).

برای حجاب در اصطلاح تعریف‌های مختلف شده است. آنچه از تعریف

اصطلاحی حجاب بیش‌تر در کل بحث، مورد نظر است تعریف فقها است. فهم عرف نیز از واژه حجاب بیش‌تر ناظر به معنای فقهی آن است. فقها در تعریف حجاب گفته‌اند: «الحجاب ما تلبسه المرأة من الثياب لستر العورة عن الأجانب» (قلعچی، ۱۴۰۸، ذیل کلمه حجاب). حجاب لباسی است که زن برای حفظ عورت از اجانب می‌پوشد. نکات قابل تأمل در این تعریف عبارتند از: ۱. لفظ «مرأة» که نشان می‌دهد حجاب مرادف «پوشش زن» است، تعبیر حجاب مردان، درست نیست. ۲. لفظ «عورت» که نشان می‌دهد حجاب برای پوشاندن عورت است، همه بدن زن عورت است و باید پوشانده شود به جز وجه و کفین (فتح الله، ۱۴۱۵ق: ۳۰۱). ۳. «عن الأجانب» یعنی باید از نامحرم پوشیده شود. بنابراین، پوشش زن در نماز یا در حال طواف، حجاب نامیده نمی‌شود.

جستجو در کتب فقهای مسلمان (اعم از سنی و شیعه) نشان می‌دهد که حجاب به عنوان يك تکلیف شرعی و حکم الهی از ضروریات دین است و اختلاف در جزئیات مسأله است (حکیم، ۱۹۶۹م، ج ۵: ۲۳۹). در منابع فقهی بیش از سی دلیل عقلی و نقلی بر وجوب و ضرورت حجاب ذکر شده است (موسوی خوانساری، ۱۳۴۹ق) در بیان فقهای مسلمان حدود پوشش زن تعیین شده است. «زن باید بدن و موی خود را از مرد نامحرم بپوشاند؛ بلکه احتیاط واجب آن است که بدن و موی خود را از پسری هم که بالغ نشده ولی خوب و بد را می‌فهمد و به حدی رسیده که مورد نظر شهوانی است، بپوشاند» (خمینی، ۱۳۶۶، مسئله ۲۴۳۵). با تتبع واژه حجاب در آثار فقها به دست می‌آید که فقها بیش‌تر واژه «ستر» را به کار برده‌اند و احکام آن را ذیل مباحث نماز در «کتاب الصلاة» در نحوه پوشش نماز گزار با عنوان «فی الستر و الساتر» مطرح کرده‌اند و در ضمن بحث از نحوه پوشش نماز گزار، از پوشش زن نزد نامحرم سخن گفته و حد آن را تعیین کرده است (طباطبایی یزدی، ۱۴۲۲ق، ج ۱: ۳۹۲). برخی در احکام نکاح و ذیل عنوان «احکام نگاه کردن»، حدود پوشش زنان را مطرح کرده‌اند (خمینی، همان).

بنابراین، حجاب در فقه به معنای پوشش خاص زنان است که همه بدن به جز صورت و دو دست را باید از نامحرم پوشاند و حکم آن در شرع «وجوب» است.

امروزه نزد عامه مردم آن معنایی از حجاب که بیش از همه به ذهن می‌آید و مورد استعمال است همین معنای فقهی حجاب می‌باشد. از این‌رو، کار برد واژه حجاب، در باره پوشش زن، اصطلاح نسبتاً جدیدی است که زن در برابر نامحرمان باید پوشش داشته باشد و از جلوه‌گری و خود نمایی اجتناب ورزد. در این نوشتار نیز همین معنای اصطلاحی مورد نظر است که حجاب و پوشش بر این اساس، یکی از احکام مشترک ادیان ابراهیمی و از احکام ضروری اسلام است و همه فرق اسلامی بر آن اتفاق نظر دارند.

از دیدگاه امام خامنه‌ای: «خانم‌ها در مقابل نامحرم باید پاها را بپوشانند؛ تن‌ها دو موضع برای پوشش خانم‌ها در حضور نامحرم استثنا شده است» (گردی صورت و دست‌ها تا مچ) البته به شرط این‌که آرایش و زیوری که جلب توجه کند و چشمگیر باشد نداشته باشند» (خامنه‌ای، سایت: farsi.khamenei.ir؛ مورخه ۲۸/۶/۱۳۹۷).

امام خامنه‌ای با توجه با تسلط بر اوضاع جامعه، دقت خاص و کاربردی‌تر نسبت به مسئله حجاب و پوشش زن و ابعاد گوناگون آن دارد. از دیدگاه ایشان حجاب در پوشش فقط خلاصه نمی‌شود باید موجب انگشت نماندن نشود و حجاب نازک و بدن نما نباشد باید بدن را کامل بپوشاند. «به‌طورکلی اگر لباس به‌گونه‌ای باشد که فرد را در نگاه دیگران انگشت‌نما نموده و یا جلب توجه نامحرم کند -حتی در کیفیت پوشیدن- پوشیدن آن جایز نیست. در پوشش بیرون شرايطی برای لباس گفته‌اند: این‌که بدن را به مقدار کامل بپوشاند، خیلی نازک نبوده و بدن‌نما نباشد، از نظر حجم طوری باشد که برجستگی‌ها و برآمدگی‌های بدن را بپوشاند، خیلی تنگ و چسبان نباشد و همچنین این لباس مروج فرهنگ ابتدال و یا فرهنگ دشمنان نباد» (همان). از دیدگاه مقام معظم رهبری حجاب فقط مخصوص برای زنان نیست مردان نیز باید حجاب داشته باشد. «اصل حجاب درباره آقایان پوشاندن عورتین است اما اگر در جایی قرار می‌گیرند که در معرض نگاه شهوت‌آلود دیگران یا به‌گونه‌ای است که طرف انگشت‌نما می‌شود، باید به مقدار لازم و متعارف بدن را بپوشاند» (همان). بنابراین حجاب و پوشش لازم است. حجاب پوشانیدن سر، مو، گردن، بدن و تمام سرتاپای بدن زن است. «حجاب به معنای پوشیدن سالم نه پوشیدنی که از پوشیدن بدتر است به تعبیر روایات پوشیده

عریان که در عین پوشیدگی مثل انسان برهنه و عریان است، آن پوشیدن به درد نمی‌خورد، حجاب نیست، پوشیدن سالم که سر و مو و گردن و بدن و تمام سرتاپای بدن زن را پوشانده باشد البته صورت و دودست را بسیاری فقها مستثنا می‌دانند و برخی مستثنا نمی‌دانند و آن‌هایی هم که مستثنا می‌دانند البته در مواردی که صورت بدون آرایش و ساده باشد؛ این هم معنای حجاب» (خامنه‌ای، ۱۷/۹/۱۳۷۲).

هم‌چنین حجاب به معنای عصمت و حفظ زن و مرد است. «حجاب به معنای ذلت زن نیست؛ بلکه به معنای عصمت و حفظ زن است و نه فقط عصمت و حفظ زن، بلکه عصمت و حفاظت زن و مرد هر دو» (خامنه‌ای، ۱۷/۵/۱۳۶۵). از این‌رو، لباس و پوشش‌هایی مانند مانتو، مقنعه، روسری و بلوز و شلوار و چادر نازک و هرگونه پوششی که برجستگی بدن را نمایان کند و باعث خودنمایی، جلوه‌گری و نمایش چهره با آرایش و تمام بدن را نپوشانده باشد، از دایره تعریف حجاب و پوشش اسلامی خارج است. زیرا «از جمله شرایط پوشش و لباس این است که بدن نما و نازک نباشد که پوست بدن پیدا باشد» (سایت: پیشین)، صرف داشتن حجاب کافی نیست حجاب اولاً: تمام بدن را بپوشاند، ثانیاً: باید از گناه مصون کند، ثالثاً: باید به دور از تبرج و خودنمایی باشد. حجاب، به معنای پوشش اسلامی بانوان، دارای دو بُعد ایجابی و سلبی است. بُعد ایجابی آن، وجوب پوشش بدن و بُعد سلبی آن، حرام بودن خودنمایی به نامحرم است؛ و این دو بُعد باید در کنار یکدیگر باشد تا حجاب اسلامی محقق شود؛ گاهی ممکن است بُعد اول باشد، ولی بُعد دوم نباشد که در این صورت نمی‌توان گفت که حجاب اسلامی محقق شده است.

ب. تعریف تبرج

تبرج در لغت به معنای آراستن، آرایش کردن و آراسته بیرون آمدن است (یا حقی، ۱۳۷۲، ج ۲: ۳۹۱). و به‌طور کلی آشکار نمودن زینت و هر چیزی که شهوت مرد را برانگیزد، تبرج است (ابن منظور، ۱۴۱۴، ج ۲: ۲۱۲). هم‌چنین تبرج به معنای خودنمایی زن در مقابل مردان است: «تَبْرُجَت: أَظْهَرَتْ زِينَتَهَا لِلرِّجَالِ» (فیروز آبادی، بی‌تا، ج ۱: ۲۴۰). بنابراین اصل معنای تبرج خودنمایی و خودآرائی است که زیبایی‌ها خود را برای

جلب توجه دیگران، نشان دهد؛ فرقی ندارد تبرّج و خود نمایی و خود آرایی در نحوه پوشش و حجاب باشد یا در نحوه آرایش چهره، شیوه سخن گفتن و... در قرآن تبرج نهی شده است: «وَلَا تَبْرَجْنَ تَبْرَجَ الْجَاهِلِيَّةِ الْأُولَى» (احزاب / ۳۳)؛ در این آیه از زنان پیغمبر خواسته شده که مانند زنان عصر جاهلیت (عصر قبل از اسلام) با زر و زیور در انظار ظاهر نشوند و خود نمایی نکنند (طبرسی، ۱۳۵۰، ج ۲۰: ۱۰۷). تبرّج به زنان اختصاص ندارد و امروزه در میان مردان نیز به صورت زشت و زننده‌ای شیوع پیدا کرده است. تا آن جا که بعضی مردان با لباس‌های مبتذل و آرایش‌های زنانه، در کوچه و خیابان و اماکن عمومی حاضر می‌شوند. امام خامنه‌ای می‌گوید: «به‌طور کلی اگر انسان لباسی بپوشد که مثلاً کوتاه است یا قسمتی از بدن پیدا است یا شکل و شمایل خاصی دارد و جلب توجه می‌کند و ممکن است انگشت‌نما شود و مردم بگویند این چه وضعیت و لباسی است، اگر در آن حد باشد حرام است» (سایت: پیشین). بنا بر این به نظر می‌رسد تبرج ضد عفاف است؛ زیرا خود نمایی، با عشوه‌گری در راه رفتن و آشکار ساختن زینت‌ها با هدف جلب توجه دیگران، نشان دهنده بی‌عفتی فرد و عدم توانایی در کنترل شهوت و باز داشتن آن از امر حرام است که از رذائل اخلاقی به شمار می‌رود و انسان باید به شدت از آن اجتناب کند. با این وصف، تبرّج با پوشش شرعی (حجاب) قابل جمع است؛ بدین معنا که فرد می‌تواند حجاب شرعی داشته باشد، اما به گونه‌ای خود را بیاراید که توجه هر بیننده‌ای را به خود جلب کرده و چشم‌ها را خیره کند که مصداق تبرج است؛ اما آنچه به هیچ‌وجه با تبرج قابل جمع نیست، همان عفاف و کنترل تمایلات نفسانی است. از این‌رو، تبرّج و خود نمایی جایز نیست. «در اسلام، تبرّج ممنوع است. تبرّج، یعنی همان خودنمایی زنان در مقابل مردان، برای جذب و فتنه‌انگیزی. این، یک نوع فتنه است و خیلی اشکالات دارد. اشکالش فقط این نیست که این دختر جوان، یا این پسر جوان به گناه می‌افتند - این اولیش است؛ شاید بتوانم بگویم کوچک‌ترینش است - دنباله‌اش به خانواده‌ها می‌رسد. اساساً آن‌گونه رابطه بی‌قید و شرط و بی‌قید و بند، برای بنای خانواده سم مهلک است... خانواده‌ها متلاشی می‌شوند و این مصیبت بزرگی شده است. این مصیبت هم در درجه اول، ضررش به خود خانم‌ها بر می‌گردد. البته مردان هم بسیار سختی‌ها می‌کشند؛ اما بیش‌تر به زنان

می‌رسد؛ بعد هم به آن نسلی که متولد می‌شود» (خامنه‌ای، ۱۳۷۷ / ۲ / ۷). تبرج و خودنمای زن در اجتماع، انظار مردان نامحرم و... موجب تحریک جنسی و ضرر به عفت و پاکی جامعه است. از منظر امام خامنه‌ای: «در ورزش بانوان تبرج و خودنمایی زن ممنوع است زیرا اگر جامعه به محیطی برای خودنمایی زن تبدیل شود امور جدی جامعه نظیر خانواده، سلامت، عفاف و عصمت جوانان ضربه می‌خورد» (خامنه‌ای، ۱۳۷۵ / ۱۰ / ۸). بنابراین تبرج و خودنمایی که پیامدش تباهی و نابودی بنای محکم خانواده است به هر نحوی صورت بگیرد در اسلام از آن نهی شده است.

ج. نقش حجاب در فعالیتهای اجتماعی زن

زن به عنوان یک انسان و نصف پیکره جامعه انسانی، باید در جامعه حضور پیدا کند تا بتواند در فعالیتهای مختلف اجتماعی نقش ایفا کند. بدون شک، وجود گزینه جنسی و جذّابیت هر یک از مرد و زن برای یکدیگر، صلابت و قدرت جسمی برتر مرد و لطافت و ضعف جسمانی زن و علاقه بیش‌تر زن به تبرج و خودنمایی در مقایسه با مرد، از اموری است که نمی‌توان آن‌ها را انکار کرد و بدان با دید اغماض نگریست. با توجه به این ویژگی‌ها، اگر زن بدون ضابطه، به هر شکل و قیافه‌ای در جامعه و عرصه فعالیتهای اجتماعی و در محل کار و اداره حضور بیابد و خود را در برابر دیدگان مردان به نمایش بگذارد، جامعه و محیط کار، به صحنه نمایش جذّابیت‌های جنسی و میدان تاخت و تاز امیال و شهوات تبدیل می‌شود و توان و نیروی کاری زن و مرد نابود و شخصیت و عزت زن از بین می‌رود. از این‌رو، اسلام با طرح پوشش بانوان و تعیین حدود و حریم برای زن و مرد، جواز حضور زنان را در جامعه و فعالیتهای اجتماعی فراهم ساخته است و با دستورهای حکیمانه و راه‌گشایی که درباره منش و روش زن (در هنگام ورود به اجتماع و فعالیتهای اجتماعی) ارائه داده است، از یک سو، از تباه شدن این نیروی عظیم انسانی و بی‌هدف رها شدن آن جلوگیری کرده و از سوی دیگر، از فساد گسترده و ناهنجاری‌هایی که از اختلاط زن و مرد ناشی می‌شود، پیشگیری می‌نماید. بنابراین فلسفه اصلی تشریح حکم حجاب برای زن از سوی خداوند حکیم، جواز حضور زن در جامعه و فعالیتهای گوناگون است.

۱. وسیله فعالیت‌های اجتماعی

حضور زنان در فعالیت‌های اجتماعی، سیاسی، اقتصادی، فرهنگی در کنار زندگی زناشویی و اداره امور خانواده، از حقوق بدیهی و انکارناپذیر آنان و ناشی از تساوی جایگاه زن و مرد در دین اسلام است. از دیدگاه اسلام سرنوشت همه افراد جامعه چه زن و چه مرد، به هم مرتبط و مشترک هستند؛ از این رو، تمام مسلمانان اعم از زن و مرد موظف به انجام فعالیت‌های اجتماعی، سیاسی و... هستند؛ زیرا زن به‌عنوان نیمی از پیکره جامعه بشری، رکن اصلی اجتماع است و در پیشرفت و انحطاط جامعه نقش اساسی دارد. همان‌گونه که مرد حق مشارکت در فعالیت‌های سیاسی، فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی دارد، زن مسلمان نیز مانند مردان، در جامعه حق فعالیت‌های اجتماعی، سیاسی، فرهنگی و اقتصادی دارند. چنان که حضرت زهرا(س) دست‌حسین(ع) را می‌گرفتند و به در خانه مهاجر و انصار می‌رفتند و از آنان می‌خواستند با پیروی کردن از امیر المؤمنین(ع) در راه رسالت استوار و پایدار باشند و او را یاری رسانند(مدرسی، ۱۳۸۰: ۲۹). امر به معروف و نهی از منکر که یکی از بالاترین فرایض دینی است و به موجب آیات متعدد قرآن از جمله آیه ۷۱ سوره توبه،^۱ بر مرد و زن به طور یکسان واجب گردیده است، مستلزم حضور زن در صحنه اجتماع است. نزول آیه ۱۲ سوره ممتحنه^۲ و بیعت زنان با رسول گرامی اسلام(ص) در عقبه اول معروف به «بیعة النساء»، عقبه دوم و بیعت رضوان و روز غدیر خم، شرکت زنان در جنگ‌های صدر اسلام و انجام اموری مانند آب‌رسانی، تهیه غذا برای رزمندگان، پرستاری و مداوای مجروحین، هجرت به حبشه و مدینه به همراه مردان، همگی بیانگر دیدگاه اسلام در خصوص فعالیت‌های اجتماعی زنان و مجوزی برای شرکت و دخالت آنان در سرنوشت سیاسی خویش است.

بنابراین دین اسلام محدودیتی برای زن در پرداختن به فعالیت‌های اجتماعی قائل نیست، بلکه با تعیین ضوابط مانند رعایت حجاب و رعایت تکالیف شرعی، فعالیت‌های اجتماعی زن را پذیرفته است. «ما معتقدیم زنان در هر جامعه سالم بشری

۱. «وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ...»

۲. «يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا جَاءَكَ الْمُؤْمِنَاتُ يُبَايِعْنَكَ...»

قادرند و می‌باید فرصت پیدا کنند که در حد سهم خود، تلاش و مسابقه خویش را در پیشرفت‌های علمی و اجتماعی و سازندگی و اداره این جهان به عهده بگیرند. از این جهت، میان زن و مرد هیچ تفاوتی نیست» (خامنه‌ای، ۱۳۶۸/۱۰/۲۶). طبق باور مقام معظم رهبری، حجاب هیچ‌گونه منافات با حضور فیزیکی زن در جامعه ندارد. «حجاب، به‌هیچ‌وجه مزاحم و مانع فعالیت‌های سیاسی و اجتماعی و علمی نیست» (همان). بلکه شرط حضور زن داشتن حجاب و پوشش اسلامی است. «زن در تمام صحنه‌های اجتماعی هم می‌تواند شرکت کند، درس بخواند، درس بدهد، کسب کند، شغل اداری بگیرد، کارگری کند و تمام فعالیت‌های اجتماعی و سیاسی و مبارزاتی را که مرد در جامعه انجام می‌دهد، زن هم با حجاب انجام دهد» (خامنه‌ای، ۱۳۶۵/۸/۹).

اسلام برای حضور زن در فعالیت‌های اجتماعی و روابط زن و مرد حدودی را مشخص کرده است و باید تبیین گردد. «ما وقتی می‌گوییم که باید مسأله فساد و فحشا و محدودیت‌های روابط زن و مرد را از نظر اسلام تبیین کنیم، این فقط برای مردم دنیا نیست؛ بلکه برای مردم خودما هم هست. حقیقت این است که در جامعه اسلامی ما بر روی مسأله بی‌بندوباری و ممنوعیت فحشا و فساد جنسی، کار فرهنگی لازم انجام نگرفته است. البته عموم مردم ما ایمان کامل به حجاب و حفاظ‌های لازم که اسلام تعیین کرده دارند. ولی از آنجا که عده‌ای هستند که مسأله حجاب و محدودیت روابط زن و مرد برایشان جا نیافتاده و مفهوم نشده است، وظیفه داریم که این موضوع را برای مردم خود نیز تبیین کنیم» (همان). البته وجوب حجاب به عنوان تکلیف برای زن، خود بهترین و محکم‌ترین دلیل برای حضور سالم زن در اجتماع است؛ زیرا می‌دانیم حجاب و لزوم پوشش زن در مقابل نامحرم، در ارتباط با اجنبی است و روشن است که اگر زن می‌بایست در گوشه‌ای به دور از انظار، نگاه داشته شود و حضور در عینیت جامعه نداشته باشد، لزوم پوشش و حساسیت فراوان در این باره مفهومی نداشت. از این رو، امام خامنه‌ای می‌گوید: «زن مسلمان مثل مرد مسلمان حق دارد آنچه را که اقتضای زمان است، آن خلأیی را که احساس می‌کند، آن وظیفه‌ای را که بردوش خود حس می‌کند، انجام دهد. چنانچه دختری مثلاً مایل است پزشک شود، یا فعالیت اقتصادی

کند، یا در رشته‌های علمی کار کند، یا در دانشگاه تدریس کند، یا در کارهای سیاسی وارد شود، یا روزنامه‌نگار شود، برای او میدان‌ها بازاست. به شرط رعایت عفت و عفاف و عدم اختلاط و امتزاج زن و مرد، در جامعه اسلامی میدان برای زن و مرد باز است. شاهد براین معنا، همه آثار اسلامی است که در این زمینه‌ها وجود دارد و همه تکالیف اسلامی است که زن و مرد را به‌طوریکسان، از مسؤولیت اجتماعی برخوردار می‌کند» (خامنه‌ای، ۱۳۷۵/۷/۲۰).

زن، در همه عرصه‌های امور اجتماعی، با داشتن حجاب و پوشش اسلامی می‌تواند مانند مرد فعالیت کند. «زن در تمام صحنه‌های اجتماعی هم می‌تواند شرکت کند، درس بخواند، درس بدهد، کسب کند، شغل اداری بگیرد، کارگری کند و تمام فعالیت‌های اجتماعی و سیاسی و مبارزاتی را که مرد در جامعه انجام می‌دهد، زن هم با حجاب انجام دهد» (خامنه‌ای، ۱۳۶۵/۸/۹). مقام معظم رهبری به عنوان فقیه و اسلام شناس تصریح می‌کند: «اسلام، زنان را از شرکت در فعالیت‌های دینی، سیاسی، علمی و فرهنگی منع نمی‌کند. بلکه با رعایت حجاب و حدود اسلامی زنان را تشویق می‌کند. زنان باید مراقب فساد باشند که دشمن ترویج می‌کند. با این وصف در میدان‌های مختلف شرکت کنند» (خامنه‌ای، ۱۳۷۴/۷/۲۷). حجاب لباس مشارکت زنان در انواع فعالیت‌های اجتماعی، سیاسی و فرهنگی است. «دید اسلامی در زمینه مسائل حجاب، بسیار دید خوب و روشنی است. چه تعبیر خوبی شما دارید! می‌گویید: (ما با این حجاب، احساس آسایش می‌کنیم و این لباس مشارکت ماست!) بله؛ کاملاً تعبیر درست و خوبی است. این، دیدگاه کاملاً صحیحی است. این را هر چه بیشتر بیان کنید و بگویید، بهتر است» (خامنه‌ای، ۱۳۷۷/۷/۱۸).

زنان به‌عنوان نیمی از پیکره جامعه اسلامی، نباید از حضور در صحنه‌های فعالیت‌های اجتماعی و فرهنگی باز بمانند؛ باید با حفظ حدود و حجاب اسلامی در عرصه‌های فعالیت اجتماعی شرکت کنند و نقش سازنده و فعال در فرهنگ، اقتصاد، و ساختن جامعه ایفا کنند. «فعالیت زنان در عرصه اجتماع، فعالیت کاملاً مباح و روا و مطلوب و مجاز است که با حفظ حدود اسلامی، این‌ها را انجام دهند و نیمی از نیروی فعال جامعه را به‌جامعه تقدیم کنند. آن وقتی که در جامعه، هم مرد تحصیل می‌کند و

هم زن، جمعیت تحصیل کرده، دو برابر آن زمانی است که فقط مردان تحصیل می‌کنند. آن وقتی که زنان در جامعه تدریس می‌کنند، معلّم در جامعه دو برابر تعداد آن وقتی است که فقط مردان تدریس می‌کنند. در فعالیت سازندگی، در فعالیت اقتصادی، در طّراحی و فکرکردن و برای امور کشور و یک شهر و یک روستا و یک مجموعه و امور شخصی خانواده مطالعه کردن، میان زن و مرد تفاوتی نیست. همه مسؤولند و همه باید انجام دهند» (خامنه‌ای، ۱۳۷۵/۱۲/۲۰).

باتوجه به مسؤولیت زن و مرد، حضور و مشارکت زنان در عرصه‌های اجتماعی، سیاسی و... مشروط به رعایت حجاب و حدود تعریف شده دینی است. «در مکتب اسلام، حفاظ و حجابی بین زن و مرد قرار داده شده است و این به معنای آن نیست که زنان، عالم جداگانه‌ای غیر از عالم مردان دارند؛ زنان و مردان در جامعه و در محیط کار، با هم زندگی می‌کنند؛ همه جا با هم سر و کار دارند؛ مشکلات اجتماعی حتی جنگ را با هم حل و اداره می‌کنند؛ خانواده را با هم اداره می‌کنند و فرزندان را پرورش می‌دهند؛ آن حفاظ و حجاب در بیرون از محیط خانه و خانواده حتماً حفظ می‌شود. این مسئله، نکته اصلی در الگوسازی اسلامی است. اگر این نکته رعایت نشود، همان ابتدالی که امروز غرب دچار آن شده است، در جامعه اسلامی پیش می‌آید. اگر این نکته رعایت نشود، زن از پیشتازی و میدان داری در حرکت به سمت ارزش‌ها باز می‌ماند. گرایش به سمت مُدگرایی و تجمل‌گرایی و تازه‌طلبی و افراط در کار آرایش و نمایش در مقابل مردان، یکی از بزرگ‌ترین عوامل انحراف جامعه و انحراف زنان جامعه اسلامی است» (خامنه‌ای، ۱۳۷۰/۸/۲۲).

۲. عفت جامعه

حجاب و عفت زن فقط مسئله فردی و شخصی نیست؛ زیرا زنان با رعایت حجاب و عفت در جامعه هم خود را از خطر مصون می‌دارد و هم جامعه را از فساد و تباهی نجات می‌بخشد. امام خامنه‌ای می‌گوید: «مسئله پاکی و حفظ طهارت دامن، برای مرد و زن، چیزی خیلی مهمی است و به کلی از حدود یک امر کاملاً شخصی خارج است. عده‌ای خیال می‌کنند که به یک شخص بر می‌گردد. بالاخره یک شخص، یاپاک است، یا ناپاک؛ قضیه این نیست. آنطور که انسان از برخورد قرآن با مسأله زن مرد- ارتباط زن

و مرد- و حفظ ناموس زنانه و حفظ طهارت جوان- چه مرد و چه زن- در می‌یابد، کاملاً روشن است که بیش از یک مسأله شخصی است. بالاخره یک نفر، به خودش وابسته است؛ یا خودش را پاک نگه می‌دارد، یا نه گناهی کرده است. ولی این قضیه، این‌گونه نیست؛ بلکه در سرنوشت بشریت، در سرنوشت تمدن‌ها حرکتی که یک جامعه به آن اشتغال دارد، اثر می‌گذارد» (خامنه‌ای، ۱۳۷۸ / ۸ / ۷). از این رو، امام خامنه‌ای در خطابی به زنان تذکر می‌دهد: «به خواهران مسلمانان در سراسر کشور تذکر می‌دهم و توصیه می‌کنم قدر فضای مسلمانی عفاف و عصمت برای زنان را بدانند» (خامنه‌ای، ۱۳۶۲ / ۱۰ / ۱۶).

بنابراین حجاب و عفت زن، یک مسئله فردی و شخصی نیست مربوط به جامعه نیز می‌باشد. از این رو، عفت مانند سدّی محکمی است که از آلوده شدن جامعه جلوگیری می‌کند و نمی‌گذارد که جامعه در منجلاب فسادها غرق شود. پیدایش مفاسد اجتماعی علت‌های زیادی دارد که یکی از آن‌ها بی‌حجابی و بی‌عفتی زنان است؛ از این رو، عقل می‌گوید زن با قرار دادن مانع و پوشانیدن جاذبه‌هایش باید خود و جامعه را از تهدیدها و آسیب‌ها حفظ کند. البته در تراحم و تعارض بین حقوق فردی و اجتماعی و آزادی فرد و جامعه، حقوق جامعه مقدم است. یعنی خواسته جمع بر فرد مقدم است. در صورتی که حجاب و عفاف نباشد جامعه در معرض فساد قرار می‌گیرد و زمینه انحرافات اخلاقی و جنسی فراهم می‌شود. پس عقلاً بر زنان لازم است که باید برای حفظ عفاف جامعه از خودآرایی و خود نمایی اجتناب کند. امام خامنه‌ای می‌گوید: «تقوای خدا را پیشه کنید، هوشیار باشید، توطئه دشمن را بشناسید، بدانید که حفظ عفاف و عصمت جامعه و طهارت دامن مرد و زن در این فرصت بسیار حسّاس جامعه انقلابی ایران، یک ضرورت و یک فریضه بزرگ است. هم در محیط ادارات، هم در محیط کوچه و خیابان، در محیط جامعه سعی کنید عفاف را حفظ کنید» (خامنه‌ای، ۱۳۵۹ / ۴ / ۱۳)؛ در جامعه اسلامی مردم حدود شرعی و حجاب را مراعات می‌کند و نباید حرمت‌ها شکسته شود. «امروز در اجتماع ما مردم میل به عفت و عصمت دارند، میل به حجاب دارند، مردها و زنان معصومانه و محجوبانه زندگی می‌کنند» (خامنه‌ای، ۱۳۶۵ / ۵ / ۱۱).

۳. امنیت جامعه

جامعه باید در ابعاد مختلف امنیت داشته باشد، بخش عمده‌ای تأمین امنیت به عهده زنان است که با حفظ حجاب و پوشش باید این امر را تحقق ببخشند. حجاب علاوه بر امنیت فردی موجب امنیت اجتماعی است. «معنای امنیت اجتماعی این است که مردم در محیط کار و زندگی خود، احساس خوف و تهدید و نا امنی نکنند» (خامنه‌ای، ۲۹ / ۴ / ۱۳۷۲)؛ مسلماً زن بد حجاب و یا بی حجاب باعث جلب نگاه‌های آلوده و تحریک نیروی جنسی در مردان می‌شود و امنیت اجتماعی را در معرض خطر قرار می‌دهد. «میان زن و مرد مسلمان، حجاب و مرزی معین شده است. اختلاط و امتزاج زن و مرد، مثل اختلاط و امتزاج مردان با هم و زنان با هم نیست. این را باید رعایت کنند. هم مرد باید رعایت کند و هم زن باید رعایت کند. اگر این حساسیت اسلام نسبت به روابط و نوع اختلاط مرد و زن رعایت شود، همه کارهایی که مردان می‌توانند در عرصه اجتماعی انجام دهند، زنان هم - اگر قدرت جسمانی و شوق و فرصتش را داشته باشند - می‌توانند انجام دهند. زنان می‌توانند تحصیلات عالی کنند... دختران باید در رشته‌هایی که برای آن‌ها مفید است و به آن علاقه و شوق دارند، تحصیل کنند. جامعه، به تحصیلات دختران هم نیازمند است؛ هم‌چنان که به تحصیلات پسران نیازمند است. البته محیط تحصیل باید سالم باشد؛ هم برای پسر و هم برای دختر» (خامنه‌ای، ۲۰ / ۱۲ / ۱۳۷۵). محیط کار، محیط اداره و محیط تحصیلی باید محیط سالم و عاری از مسایل جنسی باشد تا قشر زنان و دانشجویان دختر از هر لحاظ احساس امنیت کنند. «دانشگاه باید برای فرزندان مردم امنیت داشته باشد؛ چه دختر و چه پسر. کوچه و خیابان باید از لحاظ ناموسی و اخلاقی امنیت داشته باشد؛ چه برای دختران و چه برای پسران؛ فرق نمی‌کند. در صورتی که این امنیت حاصل شود، آن وقت در محیط امن، در کوچه و بازار امن، در دانشگاه امن، در دبیرستان امن که امنیت اخلاقی و فکری تأمین شده است - و مسؤولان و پدران و مادران باید آن را تأمین کنند. دختر مسلمان، پسر مسلمان، مرد مسلمان، زن مسلمان می‌توانند فعالیت خودشان را بکنند. برای این‌که آن اختلاطی که قبلاً گفتم، پیش نیاید و حدود اخلاقی حفظ شود، اسلام برای زن حجاب را معین کرده است. خود این حجاب، یکی از وسایل امنیت است» (همان).

یکی از اهداف تشریح و جوب حکم حجاب، دست یابی به عفت و پاکدامنی جهت استحکام و گسترش امنیت اجتماعی است. قرآن می‌فرماید: «و اگر از زنان پیامبر چیزی خواستید، از پشت پرده بخواهید. این کار، هم برای دل‌های شما و هم برای دل‌های آنها پاک‌دارنده‌تر است» (احزاب/ ۵۳)؛ چون نگاه نامحرم توسط مردان، باعث تحریک و تهییج جنسی آنان و در نتیجه منجر به فساد و ریشه کن نمودن امنیت اجتماعی می‌شود، خداوند در کنار دستور حجاب و پوشش بدن به بانوان، مردان را نیز امر به حجاب و پوشش چشم نموده و نگاه به نامحرم را، حرام کرده است. امام رضا (ع) فرموده است: «نگاه به موهای زنان باحجاب ازدواج کرده و بانوان دیگر، از آن جهت حرام شده است که نگاه، مردان را برمی‌انگیزد و آنان را به فساد فرا می‌خواند در آنچه که ورود در آن نه حلال است و نه شایسته» (مجلسی، ۱۴۰۴: ج ۱۰۴، ۳۴).

بنابراین یکی از فلسفه و جوب حجاب اسلامی ایجاد اصلاح و پیشگیری از فساد، جهت تأمین و گسترش امنیت در جامعه است. «مسأله حجاب یا نگاه به نامحرم که در اسلام این همه در موردش تکیه شده روایات و آیات قرآن و بحث‌های گوناگون در باره آن هست در حقیقت یک مقدمه است برای این‌که از رشد سلول خطرناکی که به غده مهلکی بدل خواهد شد در جامعه جلوگیری کند و از یک بیماری و بلای کشنده و نابود کننده در جامعه پیشگیری کند و آن بلا عبارت است از فساد فحشا و بی‌بند باری جنسی» (خامنه‌ای، ۱۳۶۵/ ۷/ ۱۸). حجاب بزرگ‌ترین مانع و سدّی محکم و پایدار در برابر فساد است. «حقاً در جامعه‌ای که بین زن و مرد حفاظی وجود داشته باشد، فساد در آن جامعه قابل مقایسه با جامعه‌ای که این حجاب در آن وجود ندارد نیست» (خامنه‌ای، ۱۳۶۳/ ۳/ ۱۰). بی‌حجابی و بدحجابی نقش مهم در تضعیف فضائل اخلاقی مانند حیاء، عفت و غیرت دینی و ناموسی دارد و بذر شهوت را به سرعت در دل و جان مردان به خصوص جوانان می‌پاشد و آنان را به سوی فساد و نا امنی، ترغیب می‌کند. پیامبر اکرم (ص) می‌فرماید: «بین مردان و زنان فاصله و جدایی بیندازید تا کم‌تر با یکدیگر ارتباط داشته باشند؛ زیرا هنگامی که مردان و زنان با هم تماس داشته باشند و رو در روی یکدیگر قرارگیرند جامعه به دردی مبتلا خواهد شد که درمان نخواهد داشت» (النوری، ۱۴۰۸: ج ۱۴، ۲۶۴).

۴. حفظ نیروی کار اقتصادی

طبق باور امام خامنه‌ای حجاب نقش مهم در حفظ نیروی کار دارد و باعث می‌شود که اوقات هر کس در همان مسیر کار صرف شود و وسوسه‌های ناشی از دیدن‌ها، چهره‌سازی‌ها و طراحي برای به دام انداختن‌ها از بین برود. کشاندن تمتعات غریزی از محیط خانه به محیط کار، سبب خواهد شد که نیروی کار ضعیف گردد و سرمایه‌گذاری‌ها به هدر رود. «اگر زن در محیط کار، با حجاب باشد نظرهارا کم‌تر به سوی خود جلب می‌کند و چنین چشم پوشی که در اثر حجاب کامل به وجود می‌آید حواس و فکر مردان نا محرم را در هنگامه فعالیت، بیش‌تر متوجه وظیفه‌شان می‌نماید و در نتیجه، پاکدامنی و حجاب زنان در سازمان‌های دولتی و شخصی باعث دقت و سرعت درکار می‌شود و این سرعت، موجب تولید بیش‌تر و حل مشکلات جامعه و دقت نیز سبب بالارفتن کیفیت می‌گردد و این دو اصل به رشد و با لندگی کمی و کیفی کمک شایانی می‌کند. از سوی دیگر چون زن بد حجاب باصدها حرکت زننده شهوت انگیز بر سرکار می‌آید، چشم‌ها بیش‌تر متوجه او می‌شود و در نتیجه تولید اندک می‌گردد و کیفیت نیز پایین می‌آید» (روزنامه کیهان، ۱۳۷۱/۴/۴). حجاب به عنوان حریم میان زن و مرد در محیط کاری، در واقع استفاده بهتر از ظرفیت و نیروی کاری زن است چنان‌که بی‌حجابی و بد حجابی باعث کشاندن لذت‌های جنسی به محیط کاری و اجتماع است که موجب تضعیف نیروی کاری و فعالیت‌های اجتماعی زن می‌گردد. اسلام مانع فعالیت زنان در عرصه مسائل اقتصادی و اجتماعی نیست. «این‌که ما بگوییم «زن را از فعالیت اقتصادی و اجتماعی ممنوع کنیم»، به استناد نظر اسلام، غلط است. اسلام چنین حرفی نگفته است» (همان، ۱۳۷۱/۷/۴)؛ ولی باید حجاب را رعایت کند.

از سویی، نقش اقتصادی حجاب در رعایت پوشش اسلامی، زمینه را برای انواع مُدپرستی‌ها و رقابت‌های ناشی از آن از بین می‌برد. اگر زن خود را به خودآرایی‌ها در جامعه مقید نکند و با لباس ساده و مرتب و در حد پوشش لازم در جامعه ظاهر شوند، بسیاری از آفت‌ها و گرفتاری‌های ناشی از مُدپرستی، خودبه‌خود از بین می‌روند. هزینه سنگین مواد آرایشی و لباس‌های گران‌قیمت، به‌ویژه با تغییر مداوم مُدها، بار مالی طاقت‌فرسایی بر دوش خانواده و جامعه تحمیل می‌کند و به علاوه، باعث هدر رفتن

سرمایه‌های جامعه می‌شود. «سوق دادن به تجمل و مصرف‌گرایی و آرایش‌های بیهوده و مخارج سنگین و تبدیل شدن به یک وسیله مصرف. این، ستم بزرگی بر زن است. شاید بشود گفت که هیچ ظلمی بالاتر از این نیست؛ زیرا که او را به کلی از آرمان‌ها و اهداف تکاملی خودش غافل و منصرف می‌کند و به چیزهای خیلی کوچک و حقیر سرگرم می‌نماید» (خامنه‌ای، ۱۶ / ۱۰ / ۱۳۶۹).

حجاب و پوشش اسلامی، جلوگیری از بسیاری اصراف و تجمل‌گرایی است. «من به خانم‌های مسلمان، به خانم‌های جوان و به خانم‌های خانه‌دار عرض می‌کنم: سراغ این مصرف‌گرایی که غرب مثل خوره به جان جوامع دنیا و از جمله جوامع کشورهای درحال توسعه و کشورهای رو به پیشرفت و از جمله کشور ما انداخته است، نروید. مصرف باید در حدّ لازم باشد، نه در حدّ اسراف. خانم‌های کسانی که همسرانشان یا خودشان مسؤولیت‌هایی در بخش‌های مختلف کشور دارند، باید از لحاظ دوری از اسراف، نسبت به دیگران الگو باشند. باید برای دیگران درس باشند و نشان دهند که شأن زن مسلمان بالاتر از این حرف‌هاست که اسیر زر و زیور و جواهر آلات و از این قبیل شود. نمی‌خواهیم بگوییم اینها حرام است؛ می‌خواهیم بگوییم شأن زن مسلمان بالاتر از این است ... اسراف، الگوی زن مسلمان نیست. ... ما زن را به عفت، به عصمت، به حجاب، به عدم اختلاط ... به حفظ کرامت انسانی، به آرایش نکردن در مقابل مرد بیگانه - برای آن‌که چشم او لذت نبرد - دعوت می‌کنیم» (خامنه‌ای، ۲۵ / ۹ / ۱۳۷۱).

اسیر زر و زیور شدن و تجمل‌گرایی اسراف است و به دور از شأن و شخصیت زن مسلمان است.

الگوی غربی امروز اروپایی به تعبیر رهبری «برخاسته و زاییده الگوی باستانی رومی و یونانی است که زن وسیله‌ای برای تکلیف و التذاذ مرد بوده است و امروزه نیز غربی‌ها همین مسئله را دنبال می‌کنند؛ از این‌رو، با چادر و حجاب صحیح دشمنند؛ زیرا آن‌ها می‌خواهند که دنیا از آن‌ها تقلید کنند! مایلند که جاهلیت خود را بر معرفت عالم تحمیل کنند و زن به سبک اروپایی را که عبارت است از سبک مد، مصرف و آرایش در انظار عموم» (خامنه‌ای، ۲۲ / ۸ / ۱۳۷۰). مدگرایی و افراط در آرایش از عوامل انحراف جامعه است. «به اعتقاد من، گرایش به سمت مدگرایی و تجمل‌گرایی و تازه‌طلبی و افراط

در کار آرایش و نمایش در مقابل مردان، یکی از بزرگترین عوامل انحراف جامعه و انحراف زنان ماست. آنها برای این که از زن، آن چنان موجودی به وجود بیاورند که مورد نظر خودشان است، محتاج این هستند که دائماً مُد درست کنند و چشم‌ها و دل‌ها و ذهن‌ها را به همین چیزهای ظاهری و کوتاه نظرانه مشغول کنند. کسی که به این چیزها مشغول شد، کی به ارزش‌های واقعی خواهد رسید؟ مجال پیدا نمی‌کند برسد» (خامنه‌ای، ۲۲ / ۸ / ۸۰). زیرا چنین زنی که در فکری ساختن خود برای جلب نظر مردان دیگر است، فرصت پیدا نخواهد کرد که به طهارت اخلاقی فکر کند. «آن‌ها مایل نیستند که زنان جوامع دنیای سوم، دارای فکر روشن و آرمان خواه باشند؛ خودشان دنبال هدف‌های بزرگ حرکت کنند و شوهر و فرزند خود را هم حرکت بدهند. زنان جوان در جامعه ما باید خیلی مراقب باشند تا این کمند ناپیدای بسیار خطرناک فرهنگ و تفکر غربی را بشناسند؛ از آن پرهیز کنند و جامعه زنان را از آن جدا و برحذر بدارند» (همان). بنابراین زنان با انتخاب حجاب صحیح اولاً در معرض دید عموم قرار نمی‌گیرند و ثانیاً هزینه سنگینی که صرف تهیه لباس متناسب با مد روز، رنگ سال و کیفیت تلقین شده از طریق ورودهای فرهنگ غرب مانند ماهواره و... صورت می‌گیرد، تبدیل به هزینه مختصری می‌شود که نیاز انسان به پوشش حس زیبایی شناسانه او را در حد متعادل بر طرف می‌سازد. در این صورت هم از نظر اقتصاد مزدی برای شخص با حجاب از اسراف جلوگیری شده است و هم در اقتصاد کلان جامعه تأثیرگذار است.

۵. ابزار فعالیت‌های سیاسی

توصیه‌های دینی مبنی بر اهتمام مسلمین به امور جامعه و مذمت بی‌طرفی در برابر حوادث سیاسی، بیانگر میزان اهمیت مشارکت اقشار مختلف جامعه، اعم از مرد و زن، در فعالیت‌های سیاسی و دخالت در سرنوشت خود است. حجاب جواز حضور زن در فعالیت‌های سیاسی است. «در جامعه اسلامی میدان برای زن و مرد باز است. شاهد براین معنا، همه آثار اسلامی است که در این زمینه‌ها وجود دارد و همه تکالیف اسلامی است که زن و مرد را به‌طور یکسان، از مسئولیت اجتماعی برخوردار می‌کند. اینکه می‌فرماید: «مَنْ أَصْبَحَ لَا يَهْتَمُّ بِأُمُورِ الْمُسْلِمِينَ فَلَيْسَ بِمُسْلِمٍ» (کلینی، ۱۴۰۷: ج ۲، ۱۶۳)، مخصوص مردان نیست؛ زنان هم باید به امور مسلمانان و جامعه اسلامی و امور

جهان اسلام و همه مسائلی که در دنیا می‌گذرد، احساس مسئولیت کنند و اهتمام نمایند؛ چون وظیفه اسلامی است» (خامنه‌ای، ۲۰ / ۱۲ / ۱۳۷۵). بررسی حوادث تاریخ صدر اسلام مانند بیعت پیامبر گرامی اسلام (ص) با زنان، حضور در نهضت عاشورا و شرکت در نهضت‌های بزرگ سیاسی - اجتماعی مهاجرت به حبشه و مدینه، مشارکت زنان در جنگ‌های صدر اسلام و ارائه خدماتی مانند مداوای مجروحین، نقل قصبه بلقیس و اداره حکومت کشور سبأ با دموکراسی و نظام شورایی در آیات ۲۳ تا ۴۴ سوره مبارکه نمل و... بیانگر تأیید مشارکت فعال زنان در مسائل سیاسی آن دوران و پیش اسلام در این خصوص است، تا جایی که در صحیح بخاری و صحیح مسلم، باب مستقلی با عنوان «غزوة النساء» به این امر اختصاص داده شده است.

از دیدگاه امام خامنه‌ای: «در اسلام حضور زن در عرصه‌های اساسی سیاسی و اجتماعی تثبیت شده است. «إِذَا جَاءَكَ الْمُؤْمِنَاتُ يَبَايِعَنَّكَ عَلَى أَنْ لَا يَشْرِكْنَ بِاللَّهِ» (ممتحنه / ۱۲) زن‌ها می‌آمدند با پیغمبر بیعت می‌کردند» (خامنه‌ای، ۳۰ / ۶ / ۱۳۷۹). بیعت یک مسئله سیاسی است در باره شیوه و نحوه بیعت زنان با پیامبر اکرم (ص) که حجت خداست. «پیغمبر اسلام نفرمود که مردها بیایند بیعت کنند و به تبع آن‌ها، هر چه که آن‌ها رأی دادند، هر چه که آن‌ها پذیرفتند، زن‌ها هم مجبور باشند قبول کنند؛ نه. گفتند زن‌ها هم بیعت می‌کنند؛ آن‌ها هم در قبول این حکومت، در قبول این نظم اجتماعی و سیاسی شرکت می‌کنند. غربی‌ها هزار و سیصد سال در این زمینه از اسلام عقبند و این ادعاها را می‌کنند! در زمینه مالکیت نیز همین‌طور؛ و در زمینه‌های دیگری که مربوط به مسائل اجتماعی و سیاسی است» (همان). بهترین نماد و الگو برای زنان در تمام ابعاد به خصوص در فعالیت‌های اجتماعی و سیاسی، فاطمه زهرا (س) است که در فعالیت‌های گوناگون سیاسی و اجتماعی نقش فعال و مؤثر داشته است. «خود الگو فاطمه زهرا (س) که در دوران کودکی، در بعد از هجرت پیغمبر به مدینه، در داخل مدینه و در همه قضایای عمومی آن روز پدرش - که مرکز همه حوادث سیاسی اجتماعی بود - حضور داشت، نشان‌دهنده نقش زن در نظام اسلامی است. البته فاطمه زهرا (س) قلّه این فضائل است» (همان). اما شخصیت فاطمه زهرا (س) به عنوان شخصیت برجسته اسلام، در تمام دوران زندگی به عنوان یک مبارز، در امورات سیاسی

حضور فعال داشته است. «شخصیت زهرای اطهر(س) در ابعاد سیاسی، اجتماعی، جهادی و... شخصیت ممتاز و برجسته‌ای است که همه زنان مبارز و انقلابی برجسته و سیاسی عالم می‌توانند از زندگی کوتاه و پُر مغز او درس بگیرند» (خامنه‌ای، ۱۰/۲۶/۱۳۶۸). زیرا فاطمه‌زهرا(س) در خانه متولد شده و رشد و پرورش یافته است که بنیان و اساس بسیاری از مبارزات و انقلاب بوده است. «زنی که در بیت انقلاب متولد شد و تمام دوران کودکی را در آغوش پدری گذراند که در حال یک مبارزه عظیم جهانی فراموش‌نشده بود. آن خانمی که در دوران کودکی سختی‌های مبارزه دوران مگه را چشید، به شعب ایطالب برده شد، گرسنگی؛ سختی؛ رعب؛ انواع و اقسام شدت‌های دوران مبارزه مکه را لمس نمود و بعد هم که به مدینه هجرت کرد، همسر مردی شد که تمام زندگی‌اش جهاد فی سبیل الله بود» (همان).

زندگی فاطمه زهرا(س) سراسر جهاد، مبارزه، تلاش و کارهای سیاسی و انقلابی بوده است. «زندگی فاطمه زهرا(س) اگرچه کوتاه بود و حدود بیست سال بیشتر طول نکشید، اما این زندگی، از جهت جهاد و مبارزه و تلاش و کار انقلابی و صبر انقلابی و درس و فراگیری و آموزش به این‌وآن و سخنرانی و دفاع از نبوت و امامت و نظام اسلامی، دریای پهناوری از تلاش و مبارزه و کاراست و درنهایت هم شهادت است» (همان). بله حجاب اسلامی نه تنها منبع قدرتی شگرف برای زن مسلمان است بلکه موجبات افزایش نفوذ قدرت و شخصیت سیاسی زن را در جامعه افزایش می‌دهد. بنابراین حجاب نقش مهمی در فعالیت‌های اجتماعی و سیاسی زن دارد. زن در هر مناصب سیاسی، دولتی و... باید حجاب را رعایت کند. «فرض کنید که اگر زن، یکی از مقامات عالیة حکومتی را احراز کرد البته نمی‌گویم چه مقامی، چون خصوصیات مقام‌ها خیلی روشن و دقیق نیست. لزومی هم ندارد که انسان بی‌مورد، انگشت روی یک مقامی بگذارد یک مقام خیلی مهمی که مراجعین فراوان مرد دارد؛ هیچ اشکالی ندارد. این، هیچ مانع از حضور زن نیست. زن می‌تواند در این مقام، از هزاران و مراجعه کننده پذیرایی حکیمانه بکند و خواسته مشروع و به حقشان را که از آن مقام توقع است، برآورده کند و همه را برگرداند. هیچ مانعی و هیچ محدودیتی نیست» (خامنه‌ای، ۴/۳۰/۱۳۷۶). زن در تمام عرصه‌های سیاسی و مبارزات انقلابی می‌تواند حضور و نقش

داشته باشد. «در میدان مبارزه و درمیدان جنگ هم همین طور؛ در میدانی که حضرت زینب (س) وارد شد، در میدانی که حضرت زهرا (س) وارد شد، در میدانی که جناب حکیمه، یا آن خواهر حضرت صادق (ع) وارد شدند که حضرت فرمودند: بروید این مسأله را از او سؤال بکنید. خواهر و همسر بعضی ازایمه (ع) یا همسران پیغمبر در میدان‌های گوناگون علمی، فرهنگی، سیاسی، مبارزاتی، انقلابی و نظامی وارد شدند... هیچ مانع از حضور در هیچ یک از این میدان‌ها نیست؛ اما حجاب وجود دارد. آن را رعایت کنید و وارد میدان مبارزات بشوید» (همان).

۶. مبارزه با تهاجم فرهنگی و التذاذات جنسی

الف. تهاجم فرهنگی

در تهاجمات فرهنگی غرب همیشه یکی از ابزارهای مهم، به ابتدال کشانیدن دختران و زنان است تا از این رهگذر مفساد اخلاقی را در جامعه گسترش دهد و بنیان‌های اعتقادی، فرهنگی، خانوادگی و پابندی به ارزش‌های اخلاقی را تضعیف کند. افزایش مدهای مختلف و نیز لباس‌های گوناگون در جامعه که از معیارهای اسلامی فاصله‌های بسیار دارد، گوشه‌ای از فعالیت‌های آنان است. از این‌رو، رعایت حجاب اسلامی یکی از بزرگ‌ترین سدها و موانع، در برابر اهداف دشمنان اسلام به ویژه غرب است. تهاجم فرهنگی یکی از دغدغه‌های مهم و دیرینه مقام معظم رهبری است که همواره مورد تأکید و توجه بوده است. «حضور دشمن در پشت پرده فرهنگ و سیاست جدی است. این یک واقعیت است. هرچه می‌گذرد، این حقیقت که دشمن در مقاصد پلید خود، امید زیادی به مقوله فرهنگ و مسائل سیاسی دارد، بیش‌تر واضح و آشکار می‌شود. نباید غافلانه و ساده‌لوحانه بعضی از پدیده‌ها را جدای از علت و بریده از عامل اصلی‌اش تلقی کرد و به این و آن نسبت داد. حقیقتاً دشمنان می‌خواهند از فضای فرهنگی کشور علیه انقلاب، نظام و دولت استفاده کنند» (خامنه‌ای، ۱۳۸۱/۴/۶).

تهاجم فرهنگی هجوم یک مجموعه سیاسی یا اقتصادی به بنیان‌های فرهنگی یک ملت برای دستیابی به مقاصد سیاسی است. از شاخه‌های تهاجم فرهنگی در منظومه فکری امام خامنه‌ای، مربوط به ترویج لاابالی‌گری جنسی و بی‌بندوباری اخلاقی و سست

کردن پای بندی افراد به عقاید و ارزش های دینی از جمله حجاب است: «بنده بارها گفته بودم که دشمنان ملت ایران، بیش از آنچه به توپ و تفنگ و این چیزها احتیاج داشته باشند، به اشاعه بنیان های فرهنگی فاسدساز نیاز دارند. در خبرها خواندم که یکی از مسئولان یک مرکز مهم سیاسی در امریکا گفته به جای انداختن بمب، دامن های کوتاه برایشان بفرستید! راست می گوید؛ اگر برای کشوری شهوات جنسی و آمیزش بی رویه زن و مرد و دختر و پسر را ترویج کردند و جوان را به راه هایی کشاندند که غریزه او هم به طور طبیعی متمایل به آن است، دیگر احتیاج به استفاده از توپ و تفنگ علیه یک ملت نیست. فساد، یک ملت را به خودی خود، ضایع و باطل می کند و آینده او را تباہ می سازد» (خامنه ای، ۱۷ / ۱۰ / ۱۳۸۳). از این رو، حجاب بهترین سدی در برابر تهاجم فرهنگی غرب است. امروزه غرب به این نتیجه رسیده است که از مهم ترین پرچم ها و شعائر اسلامی «حجاب» است؛ زیرا زنی که حجاب و پوشش ظاهری را با میل و رغبت اختیار می کند، قطعاً پای بند به سایر ارزش ها و معتقدات دینی است و می تواند نسلی آزاده و مقاوم تربیت کند و در این صورت مسلماً راه برای کام جویی های آزادانه و بی حد و مرز آن ها باقی نمی ماند. حجاب نابود کننده ای تبلیغات منفی غرب است. «شما بینید الآن چقدر خرج می کنند و زحمت می کشند، برای این که حجاب را در دنیا از بین ببرند؛ کشورهایی که خودشان را مهد آزادی هم می دانند، می بینید که چه می کنند برای مبارزه ی با حجاب» (خامنه ای، ۱۴ / ۷ / ۱۳۸۳). دشمن از تمام ظرفیت ها برای مبارزه باحجاب استفاده می کند: «با فعالیت های فراوان و هزینه نمودن پول های زیاد و استفاده از صدها رسانه برای این که بتوانند روی این نقطه حساس، [یعنی] نقطه هویت مستقل فرهنگی زن مسلمان، اثرگذاری کنند؛ دشمنان ما واقعاً در خارج از کشور از طرق مختلف تلاش می کنند و پول خرج می کنند برای این که بتوانند این تلویزیون ها، رادیوها، فضای مجازی و این سایت های اینترنتی را به کار میاندازند تا چهار دختر فریب بخورند و در خیابان حجابشان را بردارند. این همه خرج، این همه زحمت، این همه فکر، پشت سر این کار است، دارند تلاش می کنند، [اما] تلاششان عقیم است» (خامنه ای، ۱۷ / ۱۲ / ۱۳۹۶).

فرهنگ غرب فرهنگ برهنگی و بی بندوباری بی بدون محدودیت است. زن مسلمان هر گاه خواسته باشد به عنوان یک عنصر مؤثر و کارآمد، در میدان مبارزه ابراز وجود کند

و دوشادوش مردان مبارزه و پیکار نماید، باید حجاب را به عنوان سنگر مبارزه حفظ کند. جنگ و تهاجم از حیثه جنگ سرد و نظامی خارج شده و به عرصه‌های فرهنگی کشیده شده است. یکی از مهم‌ترین اهداف دشمن حجاب و پوشش زن مسلمان است. «فرهنگ فساد انگیز صهیونیستی در دنیا هدفش این است که عفاف را، حجاب میان زن و مرد را از میان بردارد. بی‌بند و باری جنسی از بزرگ‌ترین ابزارهای استکبار جهانی است؛ در هر جای دنیا که بخواهند یک ملتی را به فساد بکشند، آن‌ها را به فحشا می‌کشاند، هر جا بخواهند یک ملتی را از شخصیت انسانی دور کنند آن‌ها را به برهنگی و بی‌بند و باری نزدیک می‌کنند» (خامنه‌ای، ۱۶/۱۰/۱۳۶۲).

ب. التذاذات جنسی

از دیدگاه اسلام زن مظهر ظرافت و وجودش جمال آفرینش است. دامن زن مدرسه پرورش و تربیت است. در غرب اصل التذاذ جنسی و زن وسیله التذاذ و کامجویی‌هاست. جامعه اسلامی مورد تهاجم فرهنگی است و حجاب محکم‌ترین سدی در برابر تهاجم فرهنگی و التذاذ جنسی غرب است. «زن را وسیله‌ای برای التذاذ جنسی مرد قرار می‌دهد - نه التذاذ معنوی و روحی، نه التذاذ علمی؛ ... برای این که مرد به راحتی بتواند التذاذ ببرد از مسائل جنسی زن، این مثل یک سیلی وارد کشورهای بی‌دفاع و بی‌حفاظ اسلامی شد از طرف غرب؛ کشور ما هم همین جور. ... بایست جلوی این سد بشود؛ این خطر بزرگی است؛ بالای عظیمی است. مسئله حجاب یکی از مقدمات این کار است، مسئله پوشش و لباس همین جور، مسئله معاشرت زن و مرد و حدود معاشرت یکی از مقدمات این است که این بلای بزرگ که هم بلای برای زن است و هم بلای برای مرد است - و البته شامل تحقیر زن هم هست، بدون این که ملتفت بشوند - سد بشود» (خامنه‌ای، ۲۱/۲/۱۳۹۲). بنابراین حجاب سدی در برابر چنین التذاذات و تهاجمات است. دنیای فاسدی غرب از آزادی جنسی و استفاده از زن به عنوان ابزار جنسی و شهوانی که در حقیقت تحقیر شخصیت زن است، به ستوه آمده و به شدت رنج می‌برند. «من اطلاع دارم و خوانده‌ام در نوشتجاتی، در مطبوعاتی، در کتاب‌هایی که اندیشمندان غربی بتدریج دارند احساس ترس و احساس دهشت می‌کنند از این وضعیت؛ که دامن زدن به مسئله شهوت - که متمرکز بود روی مسئله زن‌ها؛ و

امروز می‌بینید که در دنیا بدتر از این‌ها دارد می‌شود، این مسئله هم‌جنس‌بازی و هم‌جنس‌گرایی و این ازدواج‌ها و خانواده‌های دو جنس مشابه و مانند این‌ها - این‌ها چیزهایی است که به زبان آسان می‌آید؛ این‌ها چاله‌های عظیم و عمیق و خطرناکی است پیش پای آن تمدن و کسانی که آن تمدن را دارند اداره می‌کنند و پیش می‌برند؛ لغزش‌گاه عجیبی است» (همان). اگر به انگیزه‌های رفع حجاب در غرب نظر افکنیم «خودنمایی زنان»، «ارضای تمایلات جنسی مردان»، «استفاده از زیبایی زنان برای هدف‌های تجاری و سیاسی» و سرانجام فراهم کردن مقدمات انحراف و فساد و فحشا در جامعه است؛ حجاب در اسلام از یک مسئله فطری و اساسی ریشه گرفته است. اسلام می‌خواهد انواع التذاذهای جنسی (چه بصری و لمسی و چه نوع دیگر) به محیط خانواده و در محدوده شرع و قانون اختصاص یابد و اجتماع تن‌ها برای کار و فعالیت باشد، بر خلاف سیستم غربی که حضور در جامعه را با لذت جویی جنسی به هم می‌آمیزد و تعدیل و تنظیم امور جنسی را به هم می‌ریزد. اسلام قائل به تفکیک میان این دو محیط است و برای تأمین این هدف، پوشش و حجاب را توصیه نموده است.

نتیجه

حجاب به معنای پوشش خاص زنان است. تبرُّج و خودنمایی زنان برای جلب توجه دیگران، ممنوع است؛ سرنوشت افراد جامعه اعم از زن و مرد، مشترکند و همه موظف به انجام فعالیت‌های گوناگون اجتماعی است. زن به‌عنوان نیمی از پیکره جامعه بشری، در پیشرفت و انحطاط جامعه نقش دارد. زن مسلمان با رعایت حجاب مانند مردان، در جامعه حق فعالیت‌های گوناگون اجتماعی، سیاسی، علمی و... منع نمی‌کند بلکه با رعایت حجاب و حدود اسلامی زنان را به این امور تشویق می‌کند. حجاب لباس مشارکت زنان در فعالیت‌های اجتماعی است. حجاب علاوه بر این‌که زن را از آسیب‌ها و خطرات گوناگون حفظ می‌کند جامعه را نیز از فساد باز می‌دارد. حجاب موجب امنیت اجتماعی است. زیرا زن بی‌حجاب باعث تحریک نیروی جنسی مردان می‌شود و امنیت اجتماعی را در خطر قرار می‌دهد. حجاب نقش بنیادین در حفظ نیروی کار و اقتصاد دارد؛ زیرا کشاندن تمتعات غریزی از

محیط خانه به محیط کار، سبب تضعیف نیروی کار و به هدر رفتن سرمایه می‌شود. حجاب به عنوان حریم میان زن و مرد در محیط کاری، در واقع استفاده بهتر از ظرفیت و نیروی کاری زن است. از سویی نقش اقتصادی حجاب در رعایت پوشش اسلامی، زمینه را برای انواع مُدپرستی‌ها و رقابت‌های ناشی از آن‌را از بین می‌برد و از بسیاری اصراف و تجمل‌گرایی جلوگیری می‌کند. حجاب مجوز حضور زن در فعالیتهای سیاسی است. بیعت پیامبر اسلام (ص) با زنان، حضور زن در نهضت عاشورا و... بیانگر مشارکت فعال زنان در مسائل سیاسی است. بهترین نماد و الگو برای زنان در فعالیتهای اجتماعی و سیاسی، فاطمه زهرا(س) است. در تهاجمات فرهنگی یکی از اهداف مهم، به ابتدال کشاندن دختران و زنان است. در غرب اصل التذاذ جنسی و زن وسیله التذاذها و کامجویی‌هاست؛ حجاب محکم‌ترین سدی در برابر تهاجم فرهنگی و التذاذ جنسی وارداتی غرب است.

منابع

- قرآن کریم.
- ابن منظور، جمال الدین محمد بن مکرم. (۱۴۱۴) لسان العرب، بیروت، دار احیاء التراث العلمی.
- حکیم، سید محسن. (۱۹۶۹م) مستمسک العروة الوثقی، بیروت، دار الاحیاء التراث العربی.
- حسینی خامنه‌ای، سید علی. (۱۳۶۵/۵/۱۷) بیانات در خطبه های نماز جمعه.
- _____ (۱۳۷۲ /۹ /۱۷) بیانات در دیدار عمومی خواهران در هفته زن.
- _____ (۱۳۷۷/۲/۷) بیانات در دیدار جمعی از جوانان.
- _____ (۱۳۷۸/۸/۷) بیانات در دیدار بازیگران فیلم حضرت مریم (س).
- _____ (۱۳۵۹ /۴ /۱۳) بیانات در خطبه های نماز جمعه.
- _____ (۱۳۶۵ /۵ /۱۱) بیانات در خطبه های نماز جمعه.
- _____ (۱۳۶۲ /۱۰ /۱۶) بیانات در خطبه های نماز جمعه.
- _____ (۱۳۷۳ /۰۴ /۲۹) بیانات در دیدار جمعی از اعضای نیروی انتظامی، کارکنان سازمان تأمین اجتماعی، سازمان بهزیستی و اساتید و دانشجویان دانشگاه‌ها.
- _____ (۱۳۷۵ /۱۲ /۲۰) بیانات در اجتماع زنان خوزستان.
- _____ (۱۳۶۵ /۷ /۱۸) بیانات در خطبه نماز جمعه تهران.

_____، (۱۳۶۳ / ۳ / ۱۰) بیانات در دیدار باخواهران هنرمند.
 _____، (۱۳۶۸ / ۱۰ / ۲۶) بیانات در دیدار جمعی از بانوان پزشک سراسر کشور.

_____، (۱۳۶۵ / ۸ / ۹) بیانات در خطبه‌های نماز جمعه.
 _____، (۱۳۶۵ / ۸ / ۹) خطبه‌های نماز جمعه.
 _____، (۱۳۷۵ / ۷ / ۲۰) بیانات در اجتماع زنان خوزستان.
 _____، (۱۳۷۴ / ۷ / ۲۷) بیانات در دیدار خانواده های شهدا و ایثارگران و علمای شهرستان گنبد.
 _____، (۱۳۷۷ / ۷ / ۱۸) بیانات در دیدار ویژه بانوان به مناسبت میلاد فاطمه زهرا (س).

_____، (۱۳۷۰ / ۸ / ۲۲) بیانات در دیدار با پرستاران و اقشار مختلف مردم.
 _____، (۱۳۷۵ / ۶ / ۲۸) بیانات در جمع بانوان ارومیه.
 _____، (۱۳۶۹ / ۱۰ / ۱۶) بیانات در دیدار اعضای شورای فرهنگی اجتماعی زنان.

_____، (۱۳۷۱ / ۹ / ۲۵) بیانات در دیدار جمعی از زنان.
 _____، (۱۳۷۰ / ۸ / ۲۲) بیانات در دیدار جمعی از پرستاران.
 _____، (۱۳۷۵ / ۱۲ / ۲) بیانات در اجتماع زنان خوزستان.
 _____، (۱۳۷۹ / ۶ / ۳۰) بیانات در دیدار جمع کثیری از بانوان به مناسبت میلاد زهرا (س).

_____، (۱۳۶۸ / ۱۰ / ۲۶) بیانات در دیدار با جمع کثیری از زنان کشور.
 _____، (۱۳۷۶ / ۴ / ۳۰) بیانات در دیدار با زنان نماینده مجلس شورای اسلامی.

_____، (۱۳۷۶ / ۴ / ۳۰) بیانات در دیدار با زنان نماینده مجلس شورای اسلامی.

_____، (۱۳۷۹ / ۹ / ۱۹) بیانات در دیدار اعضای شورای عالی انقلاب فرهنگی.
 _____، (۱۳۸۱ / ۶ / ۴) بیانات در دیدار رئیس جمهور و اعضای هیأت دولت.

- _____ (۱۳۸۱/۱۰/۱۷) بیانات در دیدار رؤسای دانشگاه‌ها.
- _____ (۱۳۷۰/۱۰/۴) بیانات در دیدار اعضای شورای فرهنگی، اجتماعی زنان.
- _____ (۱۳۸۳/۷/۱۷) بیانات در دیدار باورزشکاران شرکت‌کننده در المپیک و پارا المپیک.
- _____ (۱۳۹۶/۱۲/۱۷) بیانات در دیدار مداحان اهل بیت (ع).
- _____ (۱۳۹۲/۲/۲۱) بیانات در دیدار جمعی از بانوان فرهیخته حوزوی و دانشگاهی.
- طباطبایی یزدی، سید محمدکاظم. (۱۴۲۲) العروة الوثقی، قم، مرکز فقه الأئمة الأطهار. طبرسی، ابوعلی فضل بن حسن. (۱۳۵۰) مجمع البیان، ترجمه: احمد بهشتی و دیگران، تهران، انتشارات فراهانی.
- الفيومي، احمدالمقري. (۱۹۲۸) مصباح المنير، قاهره، مطبعة الامية.
- فیروز آبادی، محمدبن یعقوب (بی تا) قاموس المحيط، بیروت - لبنان، دارالکتب العلمیة.
- فراهیدی، خلیل بن احمد. (۱۴۰۹) کتاب العین، تحقیق: دکتر مهدی مخزومی و ابراهیم السامرائی، دارالهجرة.
- فتح الله، احمد. (۱۴۱۵) معجم الفاظ الفقه الجعفری، الدمام، چ ۱.
- قلعجی، محمد. (۱۴۰۸) معجم لغة الفقهاء، بیروت، دارالفنانش للطباعة و النشر و التوزيع، چ ۲.
- کلینی، محمد بن یعقوب. (۱۴۰۷) اصول الکافی، تهران، دارالکتب الاسلامیة.
- یاحقی، محمد جعفر. (۱۳۷۲) فرهنگ‌نامه قرآنی، مشهد، بنیاد پژوهش‌های اسلامی.
- موسوی خوانساری، اسدالله. (۱۳۴۹) حکمة الحجاب و ادلة النقاب، تهران، چاپخانه علمی.
- موسوی خمینی، سید روح الله. (۱۳۶۶) رساله توضیح المسائل، تهران، مرکز نشر فرهنگی رجاء.
- مطهری، مرتضی. (۱۳۶۸) مسئله حجاب، تهران، انتشارات صدرا.
- مدرسی، سید محمدتقی. (۱۳۸۰) آزادی و مسئولیت زن، ترجمه: حمیدرضا آژیر،

تهران: محبان الحسین.

نوری، المیرزا الشیخ حسین. (۱۴۰۸) الطبرسی، مستدرک الوسائل، قم مؤسسه آل البیت (ع).

روزنامه کیهان، ۱۳۷۱/۴/۴.

سایت: farsi.khamenei.ir؛ ۱۳۹۷/۶/۲۸.